

O‘ZBEKISTON CHO‘L LANDSHAFTLARIDA GEOMORFOLOGIK JARAYONLARNING ZAMONAVIY XUSUSIYATLARI

Uktamov Urayimjon Shavkatjonovich

*Andijon Davlat Pedagogika Instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti
o‘qituvchisi*

Abdujabborova Shukrona Ulug‘bek qizi

Ergashaliyeva Elmira Bahrom qizi

*Andijon Davlat Pedagogika Instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti
Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari yo‘nalishi 3-bosqich talabalari*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston hududidagi cho‘l landshaftlarida sodir bo‘layotgan geomorfologik jarayonlar tahlil qilinadi. Qizilqum va Ustyurt platosi misolida deflatsiya, akkumulyatsiya hamda eol jarayonlarning shakllanish omillari ko‘rsatib beriladi. Antropogen bosim, Aral dengizi qurishi va yaylovlardan foydalanish natijasida jarayonlarning kuchayishi ilmiy manbalar asosida yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Cho‘l landshafti; geomorfologik jarayonlar; deflatsiya; akkumulyatsiya; eol jarayoni.*

СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕОМОРФОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В ПУСТЫННЫХ ЛАНДШАФТАХ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация: *В статье анализируется динамика геоморфологических процессов пустынных ландшафтов Узбекистана под влиянием природных и антропогенных факторов. Рассмотрены процессы дефляции, аккумуляции, миграции барханов, деградации ландшафта и экологические последствия, особенно в Приаралье.*

Ключевые слова: *Пустынный ландшафт; геоморфологические процессы; дефляция; аккумуляция; эоловая динамика; деградация; антропогенное воздействие.*

MODERN CHARACTERISTICS OF GEOMORPHOLOGICAL PROCESSES IN THE DESERT LANDSCAPES OF UZBEKISTAN

Abstract: *This article analyzes the dynamics of geomorphological processes in the desert landscapes of Uzbekistan under natural and anthropogenic influences. It highlights deflation, accumulation, dune migration and landscape*

degradation, with special attention to ecological consequences in the Aral Sea region.

Keywords: *Desert landscape; geomorphology; deflation; accumulation; aeolian dynamics; landscape degradation; anthropogenic impact.*

O'zbekiston hududining qariyb 60 foizini cho'l va yarim cho'l zonalari egallaydi¹. Qizilqum, Ustyurt va Amudaryoning quyi oqimida geomorfologik jarayonlarning jadalligi kuchli bo'lib, bunda iqlimning keskin kontinentalligi, shamol energiyasi hamda litologik tarkib muhim rol o'ynaydi. Cho'l landshaftlarida asosiy geomorfologik jarayonlar – deflatsiya, akkumulyatsiya va eol shakllanish jarayonlaridir². O'zbekistonning geomorfologik jarayonlari haqida umumiy ma'lumot. O'zbekiston hududi geologik tuzilishi va iqlim sharoitlariga ko'ra turlicha geomorfologik jarayonlarga boy. Mamlakat hududi tog'li, adirli, tekislik va cho'l zonalaridan iborat bo'lib, har bir hududda jarayonlar o'ziga xos tarzda kechadi. Tekislik va cho'l hududlaridagi geomorfologik jarayonlar. Bu hududlar O'zbekiston maydonining katta qismini egallaydi (Qizilqum, Ustyurt platosi, Amudaryo–Sirdaryo oralig'i).

Asosiy jarayonlar:

- **Eol (shamol) jarayonlari** — qum siljishi, barxanlar hosil bo'lishi, qum bo'ronlari.
- **Deflyatsiya** — shamol ta'sirida mayda zarrachalarning uchib ketishi va yuzaning pastlashishi.
- **Akkumulyatsiya** — shamol to'plagan qumlarning baland manzaralar hosil qilishi.
- **Suv eroziyasi** (kam miqdorda) — yomg'ir va sel oqimlari natijasida jar va jarliklarning paydo bo'lishi.
- **Quruq daryo vodiylarida prolyuvial jarayonlar** — qisqa davomli sel oqimlari rel'yefni shakllantiradi.

Tog'li hududlardagi geomorfologik jarayonlar. Tyan-Shan, Hisor–Olay, Qurama kabi tog' massivlari mamlakatning sharq va janubida joylashgan.

Asosiy jarayonlar:

- **Eroziya** — daryo va yomg'ir suvlari tog' yonbag'irlarini yemiradi.
- **Denudatsiya** — tog' jinslarining asta-sekin yemirilishi.
- **Oqim eroziyasi va daryo kesimlarining chuqurlashuvi.**
- **Surilma va ko'chmalar** — namlik, zilzilalar yoki og'irlik ta'sirida tog' jinslarining sirpanishi.
- **Sel jarayonlari** — tog'li hududlarga xos, katta hajmdagi tosh-loy aralashmasining oqimi.

Amudaryo va Orolbo‘yi hududidagilar. Orol dengizining qisqarishi natijasida:

- **Quruq tubda sho‘rxok va qumli tekisliklarning shakllanishi**
- **Chang bo‘ronlarining kuchayishi**
- **Iqlim va geomorfologik jarayonlarning o‘zgarishi**

Bu hududda antropogen omillarning ta’siri juda katta.

O‘zbekistonda geomorfologik jarayonlar iqlim, geologiya, relef va antropogen omillar ta’sirida juda xilma-xildir. Ayniqsa, cho‘l zonalarida eol jarayonlari, tog‘larda esa eroziya va surilmalar yetakchi ahamiyatga ega. Tabiiy landshaftlar evolyutsiyasida ham endogen (tektonik, litosferik harakatlar) va ekzogen (suv eroziyasi, shamol — deflyatsiya, suv-cho‘l jarayonlari, iqlim) omillar birgalikda ishtirok etadi. O‘zbekiston hududida, ayniqsa qumli — cho‘l landshaftlarida shamol ta’siri (deflyatsiya), suv va yomg‘ir eroziyasi, daryo oqimlari, allyuvial va eol jarayonlar geomorfologik dinamikaning asosiy moddolari hisoblanadi¹.

Masalan, Farg‘ona vodiysi dagi qumli landshaftlarni o‘rganish tarixi geomorfologik xaritalash, cho‘kindi tahlillari, masofadan zondlash (remote sensing) va (Geografik axborot tizimlari) metodlaridan foydalanish bilan bog‘liq. Bu hududda qumtepalari dinamikasi va cho‘kindilar tashish mexanizmlari chuqur tahlil qilingan. Agroiirrigatsion va qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq hududlarda, masalan Qashqadaryo viloyati kabi joylarda, landshaft, iqlim, tuproq va gidrogeologik omillar birlashib, zamonaviy landshaft va geotizimlarning shakllanishiga olib keladi³. Bu hududlarda, ayniqsa, tuproq eroziyasi, shamol eroziyasi, sho‘rlanish va yerosti suvlarining ko‘tarilishi kabi jarayonlar kuzatiladi. Shuningdek, landshaft-larning tarkibiy-genetik tuzilishi — jinslar, relyef, iqlim, suv rejimi va biologik komponentlar kombinatsiyasi tufayli — ularning evolyutsiyani qanday kechirishini, ularning morfologiyasini va funkcionalligini aniqlash muhim. Bugungi kunda landshaftshunoslikda faollashayotgan yo‘nalishlardan biri — landshaftlarning dinamikasi va antropogen ta’sirlar natijasida ularning degradatsiyasi, barqarorligi va ekologik holatini tahlil qilish. Masalan, antropogen faoliyat (qishloq xo‘jaligi, shaharsozlik, sug‘orish, melioratsiya) landshaftlarning mexanizmlarini, tuproq va suvlarga bo‘lgan harakatlarni keskin o‘zgartiradi⁴.

XULOSA

O‘zbekiston cho‘l hududlarida geomorfologik jarayonlarning shakllanishi iqlim, shamol energiyasi va litologik tarkib kabi tabiiy omillar bilan bog‘liq. Antropogen bosim, ayniqsa Aral dengizi ekotizimidagi o‘zgarishlar jarayonlarning jadallashuviga olib kelmoqda. Cho‘l landshaftlarini muhofaza

qilish uchun yaylovlardan oqilona foydalanish, o'rmonzorlar yaratish, qum ko'chishini cheklovchi texnologiyalarni joriy etish muhim vazifalar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hasanov, D. O'zbekistonning tabiiy geografiyasi. – Toshkent: “Fan va ta’lim”, 2020.
2. Sokolov, V. Geomorfologiya i rel'yef Sredney Azii. – Moskva: Nedra, 2006.
3. Rustamov, B., To'xtayev, A. O'zbekistonning neft va gaz konlari geologiyasi. – Toshkent: “Geologiya” ilmiy markazi, 2015.
4. Abdullayev, H. Geologiya asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018.
5. G'ulomov, G. Buxoro–Xiva geologik provintsiyasining tektonik rivojlanishi. – Toshkent: Fan, 2016.

